

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ
ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

др Радосав Бошковић, др Ирена Грицакџић, др Рудолф Коларич, Блаже Конески,
др Берислав Николић, др Миливој Павловић, др Асим Пецо, др Милан Пешикан,
др Михаило Стевановић

Главни уредник

М. СТЕВАНОВИЋ

књ. XXIX — св. 3—4

БЕОГРАД

1973

6. — ПРОФЕСОР ДР АЛЕКСАНДАР Ђ. КОСТИЋ: Вишејезички медицински речник (Lexicon medicum polyglottum). Изд. Медицинска књига (1971, Београд-Загреб), стр. XLV+1—1564. — Друго издање.

Пишемо, у 1972. год., приказ једног речника чија је година издања 1971, а у чијем предговору стоји ово: „... Прву картицу за овај речник исписао сам 1913. год. ... картице су се брзо умножавале. Када сам 1914. год. мобилисан, картотека је већ садржавала приличан број термина. Понео сам је у рат ... Онда је дошла тешка 1915. година и повлачење кроз Албанију... Није се бацало само оно без чега се заиста није могло. Као такву својину прогласио сам картотеку свога речника. У једном сандучету... преносио сам је... Кроз Албанију картотеку је преносило једно доброћудно магаре. Када је и оно посустало, преко фашина на путу за Драч, и заувек остало у мочвари, тај драгоцен товар сам братски поделио са својим болничарима...“ И тако даље.

Тешко је наћи одговарајуће речи признања и дивљења пред оваквом животном понетошћу и овако огромним трудом. Додајмо томе да је аутор овог речника веома цењен и агилан медицински стручњак; да је врстан познавалац два класична језика и неколико живих; да је прво издање свога Медицинског речника (1956) другим издањем знатно проширио и довео га до преко 100.000 речи, што доказује да се најинтензивније бавио овим својим делом и даље, иако су сопствене године одмицале; најзад, у књизи се наговештава могућност изласка и следећег издања. Све у свему — пред нама је резултат једног научног ентузијазма, коме би пример требало тражити надалеко.

Речник дра А. Костића садржи, прво, 45 страна уводних напомена, где се, између осталог, даје и преглед уобичајених у медицинској терминологији латинских префикса одн. првих делова сложеница, и других делова сложеница одн. суфикса. Затим долази латински речник (са етимологијама и преводима на остале живе језике) са 15.800 речи,

немачки речник са 18.000 речи, енглески (који је кључни за све овде заступљене живе језике) са 13.700, француски са 15.000, италијански са 15.500, руски са 14.700, српскохрватски са 6.000 и епонимни (називни болести и други појмови према именима аутора, проналазача, конструктора и сл.) са 4.200 речи. Неједнакост бројева долази услед неједнаког учешћа појединих језика у међународном фонду термина, услед одступања од латинске графије и других специфичности, које су уз сваки речник и објашњене.

Аутор Медицинског речника имао је да решава неколико различитих проблема, чак из међусобно удаљених области. О њима он говори у својим опширним уводним напоменама, уз шта треба подсетити да је др А. Костић већ и раније у више наврата писао о тим проблемима, углавном на сличан или незнатно друкчији начин, у филолошком часопису „Наш језик“.

Проблем који А. Костићу, вероватно, највише лежи на души јесте сама медицинска терминологија као таква. Он се залаже за то да та општа, светска терминологија буде латинска. Разуме се, она је латинска са високим процентом укључених полатињених грчких речи, дакле — новолатинска терминологија у оном смислу како се новолатински прихвата и развија и у многим другим областима науке и интелектуалног живота уопште. Даље, он се залаже за унификацију те терминологије и за њено ишчишћавање од грешака. У смислу ових залагања, др Костић је познат и у међународној јаености.

У много чему, међутим, проучавалац и бележилац термина принуђен је да призна постојеће стање ствари, које одступа од идеалног. У латински медицински језик улазе, с једне стране, грчке речи подвргнуте латинској ортографији и граматички, с друге стране, и такве грчке речи које остају неизмењене, само написане латиницом (*diploe*, *ascites*, *psoas*), и које се мењају по грчким деклинацијама. Даље, у међународну терминологију улазе и неке речи које нису латинске већ представљају наносе из савремених језика: енгл. *stress* и др., франц. *petit mal*, нем. *Mittelschmerz*, оријенталног порекла *берибери* итд.; што је далеко горе, понекад се праве и мешане сложенице, од латинских и разних савремених делова. Затим, има случајева да се исти појам зове на више начина, или сувише гломазним именима, која претендују да садрже различите или све његове карактеристике (*hepatocholeangiocholecystenterostomia*). Неки се појмови називају просто погрешно, било због ранијих недовољних знања и заблуда о њима, било због неуважавања критеријума при њиховом ковању (*pneumonaemia* треба да означава „навалу крви у плућа“, али, с обзиром на положај саставних делова *pneumo*(но)- и

-aemia, као и на њихово функционисање у другим сложеницама, овај термин логично значи „навалу плућа у крв“). Све ове и друге недо- статке А. Костић аргументовано претреса у уводу, док у самом речнич- ком тексту заузима према њима, где је могућно, свој став на тај начин што обележава посебним знаком погрешна решења и упућује на правилна.

У оквирима међународне латинске терминологије, такве каква постоји а и оне још шире и истовремено савршеније, каквој се тежи, налазе се и друга питања, која аутор такође познаје одлично и о којима говори компетентно. То су питања транскрипција: са грчког на латински, и даље на поједине живе језике, уколико се иде на националне термино- логије са неизбежним делимичним прихватањем страних речи. У вези с тим највећа пажња је овде посвећена транскрипцији на српскохрватски, при којој се аутор држи правила изнетих у Правопису српскохрватског књижевног језика из 1960. год. То су, затим, питања основних грама- тичких правила, углавном латинских (и грчких), највише из деклинације, пошто се термини често морају употребљавати у падежима. Реч „транс- крипција“ аутор узима у ширем значењу, јер под њу подводи и обрасце уклапања страних именица у сопствене ликове речи и парадигме (нпр., да ли лат. именице средњег рода на -ium, рецимо, laboratorium, улазе у тип „лабораторијум“, „лабораториј“ или „лабораторија“). Разуме се, и то је тема за дискусију, која се може али не мора називати „транскрип- цијом“, што је овде већ од споредног значаја.

Поводом свега што је досад било споменуто мора се рећи да је аутор сваки пут принципијелно потпуно у праву, и да је доказао да је заиста велики познавалац материје. Толико се може казати и без знања медицине. Што се тиче саме референцијалне стране Речника, тј. поједи- начно изнетих веза између назива на разним језицима, као и најкраћих објашњења у епонимном речнику, — филолог, као лаик, није позван да о томе даје свој суд. Он само може да изјави да не сумња у тај позитивни материјал, с обзиром на репутацију дра А. Костића и на солидност с којом он прилази и немедицинским аспектима ствари. Филолог је у могућности да изнесе неке опаске само о ономе што се тиче филолошког уобличења медицинског садржаја.

Др А. Костић добро познаје деликатан проблем неуједначености медицинске терминологије на српскохрватском земљишту — проблем који представља одјек одговарајућих фонетских и лексичких неједна- кости уопште. У једном од својих ранијих прилога (Проблем српско- хрватске медицинске терминологије, Наш језик XIV, 4—5, год. 1965) он је изнео списак разлика у „транскрипцији“ (према његовој употреби те речи) код српских и хрватских лекара (стр. 285). У овом свом издању

Речника аутор није наводио различите ликове тих транскрипција (ни у латинском делу, где се нижу називи на живим језицима као преводи, ни у српскохрватском делу). Као термини, ту ће се наћи само „лабораторија“, само „хроматин“ (не и „кроматин“). Иако је у своје време констатовао да је код лекара „са екавског подручја“ чешћи тип термина „bronхит“, а код лекара „са ијекавског“ — „bronхитида“ (Наша медицинска терминологија и нови правопис, Наш језик XI, 3—4, стр. 92; у уводу за овај речник каже се да је код хрватских лекара „bronхитида“ преовлађивало раније), — аутор се овде одлучио само за тип „bronхитис“ („неуритис“, „плеуритис“), сходно упутствима из Правописа. Називи у српскохрватском делу терминологије су сви екавски. У дескрипцијама, разумљиво, присутан је и сам ауторов језик, са екавизмом, са речју „општи“ и сл. Цео Медицински речник је, иначе, штампан латиницом. Када су у питању биле различите народне речи за исти појам, аутор је, како се може видети, презентирао грађу из једне одиста дуго и обухватно спремане картотеке. Уз *libella* стоји равњача и разуља, уз *epilepsia*: падавица, заврћање, гора, горопаштина, горица, горска болест, трепелица, велика болест, завртанија, лошотиња, мрзна болест, уз *cella* и *cellula*: ћелија, ћелијица, одајица, станица, уз *lagunx*: гркљан, гршак, кркљан, скљан, писник, кртан, берикат, бериката, гљота, гркљаника, уз *femur*: бутњача, бутна кост, чолан, как, штут, чолум, стегно, уз *patella*: чашица, ивер, зглобак, кочица, поскурица, метвица, млитва, млитвица, млитија, штитица, чашка, репица, итд., итд. Међутим, нпр., ни код *callositas* ни код *clavus* (жуљ) нема широко распрострањеног израза „курје око“. Нисмо у стању да проверавамо стриктно заступљеност или „специфичну тежину“ те заступљености у погледу свих географских подручја. Познато је, а и у овом делу се очигледно види, да се аутор А. Костић уопште веома залаже за домаће речи уместо страних, где год се оне могу употребити, као и за добар избор између њих (један од синонима он најчешће истиче као основни назив). Широк преглед синонима за исти појам треба да служи, између осталог, медицинским радницима у разним крајевима, ради лакшег споразумевања са пацијентима. Одсуство покоје регионалне речи због њеног одсуства у картотеци, па можда чак и покоје нетачно обавештење са терена, најмање би могло да се упише у грех при подухвату овако великих и многостраних размера. Теже бисмо се сложили са понечим што свакако потиче од самог аутора (а не из народа), у случајевима када се он огрешује о своје иначе добро познато и брижљиво однеговано језичко осећање: мислимо на његове преводе као што су „лајући кашаљ“ (*cynobex*), „дубоко лежећи“ (*innermost*) и сл.

Укратко речено — састављач овог речника је, с једне стране, морао, прво, на многим местима употребљавати свој сопствени говор, затим је неминовно морао ићи на неке видове економисања простора, док је, с друге стране, имао и својих опредељења, међу којима се, у многим случајевима, запажа жеља да се поштује Правопис из 1960. год.

Постоји један став који је др А. Костић више пута и теоријски образлагао: да наше придеве треба по могућству градити од латинских именица домаћим наставцима, а не преносити латинске придеве у наш језик (дакле: панкреас — панкреасни, а не панкреатични, дијагноза — дијагнозни, а не дијагностички итд.). Једино ако се у нашем медицинском језику страна именица уопште не употребљава, онда се позајмљује сам придев, у оном облику како је изведен у латинском (латералан од *latus*, *lateris*). Сам аутор, развијајући даље проблематику у вези с тим, наилази на двојака придевска образовања која се и морају признати у језику: „патологијски“ је направљено од „патологија“ и било би, према А. Костићу, прикладније да се каже „патологијски институт“, док се „патолошки“ везује за појам нечег болесног; „практичке вежбе могу бити и практичне и непрактичне“, вели он; „фацијесни тип“ јесте појам везан за „фацијес“ = израз лица, док је „фацијални живац“ — живац у лицу, где придев потиче од оног анатомског термина *facies* = лице, који, према обавештењу А. Костића, у нашој терминологији није прихваћен. Међутим, шта из свега овога излази? Ова запажања наводе на закључке о независном позајмљивању страних именица и страних придева од истих основа, о независном позајмљивању исте стране именице у два маха и са два неједнака значења, о независном позајмљивању у медицинској струци и ван ње. Консеквенција ових закључака је и та да се исто овако, тј. „законито“, позајмљивао некада и придев „панкреатични“, независно од „панкреас“, „дијагностички“ независно од „дијагноза“, па на неки начин и читаве синтагме су се обликовале по неким аналогијама са стране, отуда „патолошки институт“, а не „патологијски институт“. Овакви независни путеви уласка речи у језик дају често повода за критику из перспективе живих законитости у томе језику, али обезбеђују позајмицама висок степен легитимитета из перспективе језичке историје, што после потврђује и неумољива језичка пракса. Стога је прилично узалудно надати се да ће се у нашем народу икада говорити „дијагнозни центар“ или „експериментска животиња“ напореда са „експериментна животиња“, како би хтео аутор Речника да се зову животиње које служе за оглед одн. животиње које настају из огледа (иначе, врло танана и тачна дистинкција). Из истих разлога, чини нам се, неће бити прихваћени — због дуготрајне друкчије традиције — ни

предложени глаголи анализовати, диферентовати, вакциновати, мани-полувати, ресековати, трансплантовати.

О исправности писања на разним језицима у овом речнику, тј. на шест живих језика, на латинском а у етимологијама и на грчком, не можемо говорити с подједнаком компетенцијом. Колико се запажа, поред неизбежних ситних штампарских грешака, само у руском тексту има чешћих, па и крупнијих недостатака. Аутор, разумљиво, није био дужан да сам познаје све овде заступљене језике — он је медицински, а не филолошки радник, те се примедба упућује изворима његових руских информација, одн. онима који су тај део лекторисали или кориговали.

Већ и при читању латинског дела, у преводима на руски, примећују се омашке разних врста: s.v. *Achillea millefolium* — тысячелисник м. тысячелистник; аделфотаксия м. аделъфотаксия; множ. антибиотици м. антибиотики; s.v. *ardens* (*brennend*, *brûlant*, горући, који пече) — горячий, што као превод вероватно не одговара, јер би требало: жгучий, или бар: горящий; s.v. *cerebralis* — черпномозговой м. черепномозговой; хиязма м. хиазма; s.v. *clunis* — ыгодица (?); конъюгата м. конъюгата; s.v. *decipiens* (*täuschend*, *trompeur*, варљив) — мошеннический, што у овој терминологији сигурно није адекватно, јер се руска реч односи на ситне варалице, џепароше и сл. (узгред, пише се са два *н*), а овде је свакако оно значење које се руски исказује придевима кажущийся, обманчивый; s.v. *defluxio* — внезапно выпадение волос м. внезапное...; s.v. *dolores conquassantes* — потрясающий боль, што није тачно ни у погледу слагања у роду (боль је ж.р.), ни у погледу превода; и даље се, код више тумачења са *dolores*, боль третира као м.р.; s.v. *dolores praesagientes* — предварительныйоль (?); s.v. *fari per nasum* (*parlare con voce nasale*, уњкати) јесте гнусавить, али није сопеть; s.v. *fungi* — грибки м. грибки; s.v. *immaculatus* превод безгрешный не изгледа погодан (боље: незапятнанный, или нетронутый); s.v. *inseparabilis* превод неделимый уопште није исправан као образовање: тр. неделимый, неразделимый; s.v. *lithopaedion* — окаменальный плод м. окаменелый; итд.

Више падају у очи те грешке у самом руском речнику, где су неправилно исписане речи биле понегде и неправилно уазбучене, а неке, сем тога, нису исписане онако како је учињено поред латинских одговарајућих одредница. Примери различитих неисправности: адизморриз — у лат. делу адиеморриз, што је правилније; ангиит (недопустива графика у рус.) — у лат. делу ангиитис; иста графичка грешка и код лапаромийт: последње *и* је наглашено, те не може прећи у *й*; анестезия у рус. делу, анестезия у лат., што је правилно; бдительный м. бессонный за *insomnis*;

сувишна (и погрешна) реч безбородатий, поред стављеног напоредо безбородый за *imberbis*; одсуство једначења по звучности у безпалый, безпозвоночное животное, бесполезный, безпорядок — поред више речи са правильним бесп-, од којих су неке чак ове исте, дакле поновљене са друкчијом графијом; бесполое размножие м. размножение; боли медленние м. медленные, боли ночние м. ночные, стрелющие м. стреляющие, потрясющие м. — можда — сотрясающие, у сваком случају са завршетком -ающие; бормотание може бити мрмљање, али не *borborygnus* (у лат. делу: *borborygmus*) = брботање у цревима; бормотачная (?) епилепсия; борба для жизнь је руски нетачно, треба: борьба за жизнь; ванна с 4 клетки — нетачно, тр. ... клетками; ванна сидячая м. сидячая; вдунуть м. вдохнуть, што захтева и друго азбучно место у низу; двоякопреломляющий м. двоякопреломляющий; дрожательный (само) не може бити превод за *shaking palsy*, а ни као руска реч није исправно; едовакцина је узбучено под *e*, у лат. делу је едовакцина, што је и исправно; забывенный је неисправно образовање, зажирать (*frigere*) такође; жигать труп је погрешно написано и погрешно узбучено, јер треба сжигать; поред правилног зимний неправилно је одмах испод тога зимный, као друга одредница; изменчивание (*variability*) је непозната кованица; изъязвление (дато два пута узастопце тако) садржи сувишно *a*; неправилно су написане одреднице кобылье молоко (тр. кобылье) и коровое молоко (тр. коровье), ковыряние в носу (тр. ковыряние), колба с длинным грлом (требало би горлом, али ће исправно бити: с длинным горлышком), колющая боль (тр. колущая), кремневидная печень (тр. кремневидная); кусковый сахар није глава шећера, него шећер у коцкама; мешевой кол м. межевой; обезьянный је и графички и формацијски неисправно; осенний стоји м. осенний, освеждать је лексичка грешка, отвращение (боли) такође; перегиб кпереди се не може рећи у руском језику, као ни подупирающий корсет; повимение температуры је грешка м. повышение, као што се налазе две грешке и у: подсталка для подошав (тр. подстилка для подошв); нетачно је посипание порошком, потомак, прямая кишка, прихрамывающая походка, приятный, ранний (превод: праесох, српскохрв. рана[!]), рассеяная склероз, растирать в порошок, разветвление (м. раз-, и узбучено на месту где долази рез-), сачувствие (такође погрешно узбучено због грешке у исписивању), сжимающая мышца, слуховые косточки, соединать, средства против гонорейные, средства против кашля, ср. противлихородные, ср. против невралгий, ср. против нефрита, ср. противовоспалительные, ср. противосудорожные, противочесотные, ср. уменьшающие потоделение (различите правописне, фонетске,

морфолошке и лексичке неправилности); сухор м. сухарь; тегтярная вода м. дегтярная (и узбучено под *ш* — поред исправног, и на свом месту, дегтярная вода); тухнутый голос (непознат придев); узкий (поред узкий на свом азбучном месту), хетчинсоновские зубы, хорейческий (са *й*), щепляющий перелом, эгоцентрический, эндемический (тр. -кий), ящик, ьшур (обе речи се пишу са *ш*), итд.

Управо због изванредно високог нивоа код свих осталих техничких послова у овој књизи, а и зато што од свег срца желимо да наша медицинска култура буде обогаћена и наговештеним трећим издањем неуморног дра Костића, ми му, уз висок степен и поштовања и пријатељства, саветујемо да убудуће обрати пажњу на израду руског дела Речника.

На крају остаје да се каже нешто о избору лексике која је ушла у ово капитално дело. Наиме, поред правих медицинских термина овде има и тзв. парамедицинских речи, тј. речи из неких ближних струка, које се чешће срећу у језику медицине (називи биљака, прехранбених производа, хемијских елемената и др.). Међутим, у избору се захватало још шире. Др Костић каже да је овом својом књигом желео да олакша медицинским посленицима читање стручне литературе на страним језицима које они, можда, не познају. Поставља се питање граница до којих треба у томе ићи; јер ако се уносе неспецифичне речи, јасно је да би се њихов број могао и даље веома умножавати, па се тешко одређују начела по којима их треба одабирати.

Допуштамо могућност да нам није довољно позната учесталост употребе у медицинском изражавању (или позиције у специјалним синтагмама) таквих речи као што су енгл. point (шиљак, врх, тачка), manager (руководилац, управљач), lake (језеро и лак), law (закон); или нем. setzen (ставити, наместити), sich setzen (сталожити се, мицати се [?]); Gedanke (мисао), Rind (вс, говедо), sein (бити); или франц. intérêt (интерес), mener (водити), table (плоча, сто), jeux olympiques (олимпијске игре), juste (тачан); или рус. два, шить, дать, школа, утро, утверждение, учитель, лето, забота, чтение; најзад и српскохрв. петао, петн (quintus), пиле, брзо, боравити, поноћ, рад, број, пронаћи, претити. Не упуштамо се у то да процењујемо да ли је оправдано присуство ових речи у медицинском речнику. Принципијелно је друго питање: вреди ли у таквом речнику давати чак и елементе онога што представља граматику појединих језика, имајући у виду чињеницу да је све случајеве ионако немогућно предвидети, а да онај ко чита на страном језику ипак мора имати основна знања из одговарајуће граматике? Мислимо да нема нарочите сврхе уводити у речник немачке прилоге са разним нијансама

просторних значења: hinten, hinter, hinunter, herum, или напоредо са sieben — просејавати и именицу Sieben — просејавање, саграђену по елементарном закону о поименичавању инфинитива у немачком; или, рецимо, посебно krank — болестан и krank sein — бити болестан, поред присутног у речнику sein — бити. Нема нарочитог смисла уносити као посебне француске речи: инфинитив joindre — спојити и партицип joint — спојен, као и tendre — затегнути и tendu — затегнут; или низ одредница: „jour“, „jour, du“, „jour, par“, „jours, tous les“ — јер то представља већ синтагматику, а не лексику. У руском речнику налазимо посебно шов — шав и швы — шавови; у српскохрв. — пронаћи и пронађен. Уз овакве речи, чији смо мали преглед изнели надохват, надовезује се размишљање о врло далекосежним могућностима било у проширењу, било у сужењу тако трасираног лексикографског поступка.

Завршавајући приказ, нећемо погрешити ако изнесемо прижељкивање које је било присутно цело време док се разгледало ово огромно научно дело: била би срећа за нашу културу уопште, када би и све остале области науке код нас имале такве прегаоце, као што област медицинске терминологије и медицине има у личности дра Александра Костића.

Ирена Грицкаји